

УДК 340.11

ДО ПИТАННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ТА НОРМИ ПРАВА
TO THE QUESTION ABOUT PRINCIPLES AND NORMS OF LAW

Полянничко А.О.,
здобувач
Київського міжнародного університету

У статті розглядаються принципи права. Досліджуються сучасні наукові праці з проблем принципів права. Аналізується доктринальне розуміння співвідношення принципів і норм права.

Ключові слова: принцип права, норма, нормативність, ідея, вимога, положення.

В статье рассматриваются принципы права. Исследуются современные научные труды по проблемам принципов права. Анализируется доктринальное понимание принципов и норм права.

Ключевые слова: принцип права, норма, нормативность, идея, требование, положение.

Principles of law are examined in the article. Modern scientific works with the problems of principles of law are investigated. The doctrine understanding of correlation of principles and norms of law is analyzed.

Key words: principle of law, norm, normativeness, idea, requirement, position.

Постановка проблеми. У сучасній правовій та соціальній державі принципами права є те, що підкреслює соціальну значущість права. Не випадково проблема принципів права в теорії права та галузе-

вих юридичних науках підіймається досить часто. Вченими-юристами сучасності та минулого висвітлюються особливості загальноправових, галузевих, міжгалузевих принципів. Водночас дотепер чітко

не з'ясованою лишається нормативно-правова природа таких принципів – йдеться про співвідношення принципів права та норм права.

Стан дослідження. Дослідження принципів права має комплексний характер, що зумовлює звернення до праць учених у галузі теорії держави та права, конституційного, адміністративного та інших галузей права, а саме: В.Б. Авер'янова, С.С. Алексеєва, І.П. Бахновської, Ю.П. Битяка, С.Д. Гусарева, Є.Р. Єргашева, А.Л. Захарова, В.Н. Карташова, В.В. Колесніченка, А.М. Колодія, В.К. Колпакова, С.П. Погребняка, П.М. Рабіновича, О.В. Скурка, Ю.О. Тихомирова, Ю.М. Тодици, О.О. Уварової, Т.І. Фулей, Р.Й. Халфінової, Ю.С. Шемшученка, С.Л. Явича та інших.

Мета статті полягає в дослідженні класичних і сучасних наукових праць з проблем принципів права, виявленні нормативної природи таких принципів.

Виклад основного матеріалу. Коли йдеться про принципи права, то одразу згадуються норми права. Проте в теорії держави та права вчені по-різному вбачають співвідношення принципів і норм права. Так, вчений М.С. Малєїн розрізняв принципи права за ступенем нормативності, виділяючи принципи-норми та принципи-законоположення. На його думку, не всі правові принципи мають якість нормативності. Не є нормативними ті з них, які не зафіксовані в конституційних та інших законах, а також деякі принципи, хоча і знайшли відображення в законодавстві, але не представляють собою чітких правил, не формулюють конкретних правил поведінки». Різниця між принципами-нормами і принципами-законоположеннями вчений визначає в тому, що принципи-норми, завдяки своїй «конкретності, ясності, що не допускає неоднозначного розуміння і тлумачення, можуть і повинні безпосередньо застосовуватися при вирішенні конкретних справ всіма загальними та спеціальними судами». Принципи-законоположення, на думку М.С. Малєїна, в силу їх декларативного характеру «не завжди дозволяють однозначно і безперечно встановити невідповідність нормативного акту. Це може зробити Конституційний суд» [1, с. 13]. Проте конкретного критерію для розмежування принципів за ступенем нормативності автором запропоновано не було.

Своєрідним є підхід, за якого заперечується факт того, що «принципи та норми права перебувають у діалектичному взаємозв'язку і є взаємозумовленими, а вважаємо, що вони мають право на існування в одній системі права, але як самостійні, структурно-утворювальні елементи. Неприйнятним є визначення нормативності принципів права, яку обґрунтовували через ознаки норм права, вказуючи на їх загальнообов'язковість, формальну визначеність та встановленість державою. Однак принципи права є загальнообов'язковими, оскільки засадничих ідей повинні дотримуватися суб'єкти правотворчості під час здійснення правового регулювання суспільних відносин. Принципи права існують задовго до виникнення позитивного права, є основою для його формування й визначають зміст і спрямованість

норм» [2, с. 42]. Дійсно, деякі із розглядуваних принципів існували ще до виникнення позитивного права. Проте заперечувати зв'язок принципів і норм права означає, на наш погляд, виведення принципів за межі самого права. Це все одно, що заперечувати зв'язок суспільних відносин і нормами права. Сучасне право пронизує всю сферу суспільних відносин, отже, у всі керівні вимоги, що висувуються до таких відносин, тобто – принципи.

Актуальним є питання співвідношення правових принципів і норм-принципів. В юридичній науці є різні думки з цього приводу. Так, С.В. Нечипорук вважає, що «норми-принципи практично ніколи не містять класичної структури правової норми: гіпотеза, диспозиція, санкція. Вони дійсно здебільшого лише окреслюють загальні правила, на яких, в свою чергу, будується ціла система інших норм. У такий спосіб, закономірно, що, не маючи конкретно регулятивного характеру, норми-принципи за своєю природою повинні вміщуватися в актах вищої юридичної сили – конституціях держав, конституційних законах, кодексах. На конституційному рівні вони мають здебільшого бланкетний характер» [3, с. 52]. Тобто у цьому вбачається відмінність норм права від норм-принципів.

В юридичній науці превалює підхід, за якого принципи права та норми права не є тотожними, оскільки в протилежному випадку фактично заперечується існування самих правових принципів [4, с. 12].

Не можна повністю погодитись із твердженням про те, що історично принципи права з'явилися значно пізніше інших його норм, спочатку існували у вигляді юридичних звичаїв і не містили теоретичних узагальнень соціальних процесів на рівні їх сутності... Для звичаю як для нормативності, що формувалася стихійно, норма служить характеристикою фактичного стану речей, а не є абстрактним еталоном поведінки. Типізацією і абстрагуванням відрізнявся пізніший період правогенезису, прикладом чого може служити кримінальне право, де спочатку сформувалася особлива частина і лише після цього і багато пізніше загальна частина, що включала в себе його принципи [5, с. 136]. Дійсно принципи з'явилися у ході еволюціонування права, його формалізації. Норма права, як вважається, є писаним правилом поведінки. Натомість є неписане право, здебільшого – звичаєве право, що сформувалося, виходячи із практики спілкування між людьми на основі норм моралі, взаємоповаги тощо. Отже, не всі правові принципи виникли пізніше норм права; а ось принципи законодавства – так, вони виникли пізніше, ніж норми права, адже право з часом сформувалося у законодавство, основні засади якого було доречно також закріпити. Продовженням нашої думки є наступне твердження: «Правова ідея, втілена в цілі, або у вигляді цілі являє собою початкову ступінь, першоджерело правового принципу. Принцип як поняття формується в результаті цілеспрямованої діяльності людини, причому цілі значною мірою залежать від

світогляду та ідеї. Ідея як основа будь-якого принципу права не є самовільною, без участі особи. Кожен принцип формується у поєднанні суспільного та особистого. Проте принципами права можуть бути не всі правові ідеї, а лише ті, які містять керівні начала, характерні для певної суспільно-історичної формації. Кожен принцип права має історичні витоки, в ньому поєднуються як елементи запозичення, так й елементи самобутності тої чи іншої правової системи, а також національної правової свідомості і навіть народного духу» [6, с. 11-12].

Деякі автори, наприклад, О.В. Старчук, заперечує «історичний характер принципів права, оскільки, незважаючи на те, що в процесі історичного розвитку суспільства зі зміною соціальної, національної чи класової його структури змінювалися підходи до їх розуміння, але принципи залишалися тими ж самими. Їх не можна створювати, змінювати чи, навпаки, скасовувати» [2, с. 41]. **Таке твердження може бути спростоване, зважаючи на наступне. Принципи права, зокрема галузеві, якраз то і створюються чи то людською думкою, чи то виводяться самою практикою правозастосування. Також принципи можуть і скасовуються – яскравий приклад – ст. 7 Бюджетного кодексу України, у новій редакції якого (2010 р.) з переліку принципів бюджетної системи виключили «принцип відповідальності учасників бюджетного процесу», який був у попередній редакції 2001 р. Отже, де-юре принцип скасовано, але де-факто він продовжує існувати.** Також, як вказує А.М. Колодій, приміром, для рабовласницького типу характерний принцип рівності власників-товаровиробників і нерівності між вільним населенням та рабами. Принцип теологічного світогляду є визначальним в епоху феодального ладу, а головний принцип буржуазного права – це свобода й рівність, суверенітет народу, приватна власність [7, с. 15]. **Отже, нема підстав заперечувати історичний характер принципів права, натомість є реальні приклади такого характеру.**

Між принципами та нормами права існує тісний органічний зв'язок, оскільки все право за своєю при-

родою є нормативним, а правила, що створюються державою, завжди формулюються як формально визначені, обов'язкові не персоніфіковані приписи загального характеру. З цього приводу Н.М. Вагіна пише, що принцип все ж наділений іншою природою, це саме відправне начало, певна вихідна ідея, що є джерелом формування інших правил поведінки. Отже, норма права – це один із засобів переведення принципу з ідеального у формально визначений стан [5, с. 131].

Т.М. Петоченко наголошує на тому, що «принципи права не є правилами поведінки і не мають головних елементів правової норми: гіпотези, диспозиції, санкції. Тому за допомогою правового принципу неможливо врегулювати конкретне суспільне відношення. Правовий принцип дозволяє зрозуміти суть правової норми, що регулює дане суспільне відношення чи має регулювати. Таким чином, правові принципи впливають на зміст як діючих, так і майбутніх норм права» [8, с. 7].

Як стверджує О.В. Старчук, «предметна визначеність принципів права полягає в тому, що вони виражають суть норм права, за допомогою яких здійснюється правове регулювання суспільних відносин, які визначені предметом правового регулювання цієї галузі права... До ознак принципів права в умовах ринкової економіки необхідно віднести системність та взаємоузгодженість, загальнообов'язковість, універсальність, стабільність, предметну визначеність, загальнозначущість, регулятивність. Отже, принципи права – це такі засадничі ідеї права, які визначають зміст і спрямованість його норм та характеризуються системністю, взаємоузгодженістю, загальнообов'язковістю, універсальністю, стабільністю, предметною визначеністю, загальнозначущістю й регулятивністю» [2, с. 42].

Висновки. Підсумовуючи викладене, зазначимо, що подальше дослідження принципів права має здійснюватися з погляду їх походження, еволюціонування, правової природи, значення та практичної реалізації. Також важливим є виведення правової суті з філософського розуміння принципів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Малеин Н.С. Правовые принципы, нормы и судебная практика / Н.С. Малеин // Государство и право. – 1996. – № 6. – С. 12–19.
2. Старчук О.В. Щодо поняття принципів права / О.В. Старчук // Часопис Київського університету права. – 2012. – № 2. – С. 40–43.
3. Нечипорук С.В. Конституційні засади організації та функціонування судової влади в Україні (питання теорії і практики) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / С.В. Нечипорук. – К., 2011. – 225 с.
4. Грибанов В.П. Принципы осуществления гражданских прав / В.П. Грибанов // Вестник МГУ. Серия «Право». – 1966. – № 3. – С. 10–13.
5. ВАГИНА Н.М. ПРИНЦИПЫ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА : ДИС. ... КАНД. ЮРИД. НАУК : 12.00.01 / Н.М. ВАГИНА. – САМАРА, 2004. – 357 С.
6. Ергашев Е.Р. Принципы прокурорского надзорно-охранительного права и его институтов : автореф. дисс. ... докт. юрид. наук : 12.00.11 / Е.Р. Ергашев. – Екатеринбург, 2008. – 40 с.
7. Колодій А.М. Принципи права України [Текст] / А.М. Колодій. – К.: Юрінком Інтер, 1998. – 208 с.
8. Петоченко, Т.М. Функции и принципы трудового права Республики Беларусь: общая характеристика и виды / Т.М. Петоченко // Современные проблемы правоведения. Сборник научных трудов. Выпуск 1. – Минск: БГЭУ, 2011. – С. 186–201.